

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKA- RUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

dėti Vokietijos užsienio reikalų ministerijai daryti įtaką įvykiams Oberoste.

Pirmasis nuo 1915 m. pabaigos priklausė vienam įtakingiausių Oberosto skyrių (politiniam), sudarytam iš Vilhelmštrasės mokyklą išėjusių asmenų⁷³. Antrasis, būdamas Užsienio reikalų žinybos Propagandos skyriaus bendradarbiu, ne kartą lankėsi Kaune — jis konsultuodavo P. Hindenburgą ir E. Ludendorffą arba konsultuodavosi su jais. Beje, minėta balandžio 27 d. direktyva pasirodė dar vieno P. Rohrbacho vizito metu⁷⁴. Pagaliau reikia turėti omenyje, kad pats E. Ludendorffas artimai bendravo su A. Zimmermannu. Užsienio reikalų valstybės pasekretoris kuravo vokiečių insurekcinės politikos reikalus, taip pat Berlyno kuluaruose garsojo kaip karštas „Vidurio Europos“ idėjos šalininkas. Nėra abejonių, kad šios idėjos įgyvendinimas, materialiniai ir politiniai jos aspektai gerokai priklausė nuo to, kaip susiklostys Vokietijos ir Rusijos santykiai⁷⁵. Kaip matėme, būtent atsižvelgdama į tuos santykius Vokietijos užsienio reikalų ministerija ėmėsi propaguoti Didžiosios Lietuvos įvaizdį. O jam J. Šaulio politinės linijos elementai — Lietuvos (Gudijos), arba modifikuotos LDK, valstybingumas „Vidurio Europos“ sistemoje — neprieštaravo.

KAIPGI IŠ TIKRŲJŲ BUVO KAUNE

Gal kam pasirodys keistas ar dirbtinis bandymas ieškoti Vokietijos užsienio reikalų ministerijos „pirštų antspaudų“ ir mūsų pradėtoje, bet nebaigtoje Vyriausiojo Lietuvos Tautos Komiteto byloje. Juk gerai žinoma, kokie lietuvių veikėjai, kaip rengė ir 1916 m. sausio pradžioje paskelbė LDK atkūrimo postulatus, LDK Konstitucijos projektą. Ir žinomi faktai tarsi neleidžia suabejoti šios akcijos autentiškumu.

Sumanymas išleisti politinę proklamaciją kilo Kauno lietuvių veikėjams. Negausi, bet pakankamai veikli jų dalis dar vokiečių okupacijos pradžioje ėmė burtis apie S. Banaitį bei prelatą A. Dambrauską-Jakštą. Būtent jie drauge su kun. A. Alekna 1916 m. sausio 2 d. parengė LDK atkūrimo postulatus. Sausio 8 ar 9 d. A. Dambrausko bute įvyko susirinkimas, kuriame dalyvavo daugiau žmonių. Šeši kunigai, S. Banaitis ir ką tik iš Tilžės atvykęs J. Kriaučiūnas, pasivadinę Vyriausiuoju Lietuvos Tautos Komitetu, nutarė spausdinti minėtus postulatus bei S. Banaičio parengtą LDK Konstitucijos projektą. Sausio 6 d. nurodyta tam, kad vokiečiai nesusetų atsišaukimo pasirodymo su J. Kriaučiūno atvykimu. Saugumo sumetimais atsišaukimo šriftas buvo surinktas vokiečių

spaustuvėje, o visas 800 egzempliorių tiražas išleistas S. Banaičiui priklausiusioje spaustuvėje. Netrukus lapeliai su dokumentų tekstais pasirodė Kaune, taip pat Suvalkijoje. Istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad tuo metu Kaune buvęs kunigas J. Purickis atsišaukimą išsivežė į Šveicariją, kur, dirbdamas LIB, pasirūpino LDK paskelbimo žinią paskleisti šveicarų ir prancūzų spaudoje⁷⁶.

Taigi akciją parengė konfesinės inteligentijos atstovai, krikščionims demokratams artimi asmenys, kitaip tariant, lietuviškojo klerikalinio konservatyvizmo atstovai. Manytume, kad į šį kauniečių būrio ypatumą verta atkreipti dėmesį. Jis padeda sukonkreinti atsišaukimuose kurto Lietuvos valstybingumo modelio kilmę. Iš bendrais bruožais jau aptartų 1916 m. sausio 6-ąją datuotų dokumentų matyti, kad jų autoriai LDK sudarymą grindė dviem pamatiniais dalykais: tautiniu, nacionaliniu principu ir istorine valstybine tradicija. Šie pamatai nėra lygiaverčiai, nes antrojo implikuojama monarchijos institucija aiškiai neutralizuoja pirmąją. Lietuviai, latviai, gudai turi teisę apsispręsti valstybiniam gyvenimui, bet jie neturi teisės kvestionuoti valstybinės valdžios formos, principinio jos atributo — kunigaikščio. Būtų galima manyti, kad atsišaukimų autoriai, nors ir apeliavo į „dabartinio karo iškeltą tautybės principą“⁷⁷, vis dėlto abejojo jo taikymo efektyvumu, todėl išskyrė istorinę teisę. Viskas spėjis taikos konferencijoje, o čia įmanomi įvairiausi nesusipratimai, — maždaug taip samprotavo vienas jų, A. Dambrauskas, 1916 m. sausio 10 d. parašęs straipsnį „Dabartinės mūsų pareigos ir Lietuvos ateitis“⁷⁸. „Dabar svarbiau ne tiek pasauliui pranešti apie savo nepriklausomybės siekį, kiek juo uždegti visą Lietuvą“, — teigė jis ir su tuo siejo Vyriausiojo Lietuvos Tautos Komiteto siekį suburti „Didžiąją lietuvių, latvių, gudų, lenkų ir žydų sąjungą“⁷⁹.

Štai kas rūpėjo A. Dambrauskui ir, reikia manyti, kitiems akcijos organizatoriams — nacionalinės konsolidacijos problema (apie šį rūpestį bylojo ir žodžių „Vyriausiojo Komiteto“ papildinys — „Lietuvos Tautos“). Tokio susivienijimo stabilumą ir turėjo užtikrinti konservatyvi, monarchinė valstybinės valdžios forma. Drauge ji simbolizavo hierarchinę visuomenės tvarką, kurioje vietos buvo visiems luomams ar sluoksniams. Vadinas, monarchija galėjo padėti išsipildyti ir senai konservatorių vilčiai. Štai kaip apie ją dar 1915 m. pavasarį rašė M. Römeris, puikiai išmanęs programines lietuvių politinių grupuočių nuostatas: „Tautinės aristokratijos atgaivinimas — tai karšta lietuvių klerikalų svajonė, jų nuoširdus geismas. Ta mintis kartojama visur ir visada, kai tik klerikalai paliečia šią temą. Aiškiausiai tai suformuluota vieno klerikalų vado ir žymiausio jų politikos, poeto kun. A. Dambrausko (lit. pseudonimas — A. Jakštas), dabartinio lietuvių mokslinio

mėnraščio „Draugija“ redaktorius, vienu metu garsioje Lietuvoje jo politinėje brošiūroje, kuri išleista 1904 m., pavadintoje „Głos Litwinów do młodej generacji szlachty, panów i magnatów na Litwie“ [„Lietuvių žodis jaunosios kartos Lietuvos bajorams, ponams ir magnatams“.— R. L.]. Šiandien klerikalai didelių vilčių, kad bajorija ir aristokratija staiga pasuks į lietuvių pusę, neturi, bet savų reikalavimų neatsisako...“⁸⁰

Tai, kad geismas susigrąžinti prie tautos kamieno bajoriją bei aristokratiją nebuvo užgesęs, patvirtintų ir 1916 m. sausio 25—26 d. įrašai A. Dambrausko dienoraštyje: „Atėjo žinia apie sudarymą Šveicarijoje naują Lietuvai šelpti komitetą [Generalinis komitetas karo aukoms Lietuvoje šelpti, vėliau plačiau pakalbėsime apie jį.— R. L.]. Pirmininkas — Pilsudskis, vice — baronas Brunovas, Viskantas, sekretorius Daumantas, valdybos nariai: Purickis, Steponavičius. Aukščiau minėtas komitetas sujungtas Lietuvos dvarininkų ir kunigų. Šis tų dviejų konservatyvių elementų susiartinimas gali atnešti mums naudos ne tik materialiai, bet ir kultūros žvilgsniu, kaip tai dar prieš priespaudą mano „Glose“ buvo plačiau nurodyta.“⁸¹

Akivaizdu, jog visa, kas čia išdėstyta, nepaneigia tezės dėl akcijos autentiškumo. Antra vertus, turėdami omenyje kauniečių būrio politinį-idėjinį angažavimąsi, galime paklausti: kurgi dingo konservatoriams būdingas atsargumas, kodėl jie nebesivadovauja konformistinės veiklos principais?

Tikėtiną atsakymą galima pateikti remiantis bendraminčių iš Vilniaus pavyzdžiu. Bet juk čia konservatoriai veikė permanentiškai sąveikaudami su radikalais, o Kaune tokiai sąveikai nebuvo sąlygų, nes atrodo, kad nebuvo likę radikalų⁸².

Kiek įtikinamesnis atsakymas — konspiracijos priemonės, kurių buvo griebtasi rengiant atsišaukimus. Tačiau ir čia rastume prie ko prikibti. Visiškai išvengti represijų nepavyko (pavyzdžiui, cypėje buvo uždarytas S. Banaičio spaustuvės prievaizdas B. Bauža), nors pagrindinių veikėjų vokiečiai nepalietė. O sausio 18 d. Kaune okupacinė administracija laikinam Žemaitijos vyskupijos valdytojui kun. J. Stakauskui padiktavo sutartį, kuria buvo numatyta mokėti algas dvasininkams ir kategoriškai draudžiama jiems kištis į politinę veiklą⁸³. Tuo pačiu metu nutrūko S. Banaičio dar 1915 m. pabaigoje pradėtas lietuvių ir lenkų veikėjų dialogas dėl bendros veiklos ginant Kauno gyventojų reikalus. Kaune, kaip ir Vilniuje, kilo tautinių vaidų dėl vienos ar kitos kalbos vartojimo bažnyčiose, dėl vyskupo įgaliojimų (Žemaičių vyskupas P. Karevičius, karo audrų nublokštas, gyveno Rusijoje) ir pan.⁸⁴

Be abejo, išvardytų faktų pakanka tik kelti hipotezei, jog vokiečiai kontroliavo padėtį, neleido peržengti neleistinos ribos,

tačiau jų nepakanka kelti prielaidai, kad vokiečiai buvo suintesuoti atsišaukimo pasirodymu ir ypač jo išplitimu už Oberosto ribų. Tiesa, minėtame A. Dambrausko straipsnyje užsimenama apie V. Gaigalaičio koncepcijos, išdėstytos knygelėje „Die litauisch-baltische Frage“, įtaką LDK atkūrimo idėjai. Ši įtaka pasireiškė tuo, kad analogiškai V. Gaigalaičio didlietuvių—latvių buferinės valstybės sumanymui LDK įsivaizduota visų pirma kaip lietuvių ir latvių valstybė, o antra, jai buvo skiriamas buferio tarp germanų ir slavų (rusų) pasaulių vaidmuo⁸⁵. Kita vertus, jau ne kartą turėjome progą įsitikinti, kad Lietuvos ir Latvijos kombinacija buvo populiarė tarp lietuvių ir be V. Gaigalaičio pagalbos. Nors ir nevienodai interpretuojama, tačiau tokia galimybė buvo svarstyta dar 1914—1915 m. tiek Lietuvoje, tiek emigracijoje JAV, tiek Šveicarijoje*.

Vis dėlto 1916 m. sausio 6 d. atsišaukimo istorijoje yra viena „balta dėmė“— LDK atkūrimo postulatų ir Konstitucijos pateikimas į Europos spaudą. Kaip jie ten atsidūrė? Mat historiografijoje klaidingai teigiama, kad dokumentų tekstus išvežė J. Purickis. Jis to padaryti negalėjo, kadangi tuo metu buvo ne Kaune, o Fribūre, Šveicarijoje, kur steigė Generalinį komitetą karo aukoms Lietuvoje šelpti⁸⁶. Pirmą kartą karo laikotarpiu J. Purickis Lietuvoje lankysis tik 1917 m.⁸⁷

Deja, tiesioginių duomenų, kurie leistų aiškiai atsakyti į šį klausimą, nėra išlikusių, todėl toliau pateikiamos dvi versijos yra gana hipotetiškos. Tačiau tik jos gali padėti „nuspalvinti“ mūsų „baltą dėmę“.

Pasak pirmosios versijos, reikėtų prisiminti J. Gabri-Paršaitį ir trumpam grįžti į 1915 m. vasaros pabaigą. Ši data — lemtinga LIB vedėjo biografijoje: tuomet jis nusprendė ne tik apsigyventi neutralioje Šveicarijoje, į Lozaną perkelti „Les Annales des Nationalités“ bei „Pro Lituania“ leidimą, bet ir pasinerti į įprastą Šveicarijos politiniam klimatui intrigu pasaulį.

1915 m. liepos—rugpjūčio mėn. J. Gabrys aktyviai mezgė naujas pažintis, vėrė duris naujoms iniciatyvoms. Lozanoje jis susipažino su Ukrainiečių biuro vadovu grafu M. Tiškevičiumi⁸⁸. Netrukus į Romą popiežiui nuskriejo jų pasirašyta telegrama su prašymu sustabdyti rusų kariuomenės savivalę Lietuvoje bei Ukrainoje⁸⁹. Ženevoje LIB vedėjas susitiko su T. Masaryku. Netrukus

---

* Išskirtini trys argumentai, kuriais lietuvių veikėjai grindė arba iš kurių kildino bendro lietuvių ir latvių valstybingumo idėją: 1) genetinis lietuvių ir latvių artumas, bendrą kilmę; 2) geopolitiniai Lietuvos ir Latvijos kombinacijos pranašumai; 3) protestantizmas — katalikybės atsvara, valstybės pažangos garantas. Plačiau žr.: *Šliūpas J.* Lietuvos laisvė.—Brooklyn, New York, 1917.—P. 6—7, 10 ir kt.

pasirodė specialus čekams skirtas „Les Annales des Nationalités“ numeris. Ten pat, Ženevoje, J. Gabrys aplankė latvių poetą Keninšą, kuris jį įvedė į latvių emigrantų aplinką⁹⁰. Rugsėjo 3—4 d. Berne organizuota lietuvių ir latvių konferencija, be kita ko, pasmerkė vokiečių kariuomenės žiaurumus Lietuvoje ir Latvijoje. Pagaliau rugsėjo pradžioje Berne J. Gabrys lankėsi ir pas G. Rombergą. Vokietijos pasiuntiniui jį rekomendavo V. Stepankivskis, ukrainietis, M. Tiškevičiaus sekretorius, bendradarbiavęs su vokiečių atstovybe.

Nėra visiškai aišku, apie ką šnekėjosi J. Gabrys ir G. Rombergas. Žinoma, kad LIB vedėjas įteikė memorandumą apie padėtį Lietuvoje. Pasiuntinys nusiuntė telegramą Užsienio reikalų ministerijai, joje pažymėjo, kad lietuvis darė „protingo žmogaus išpūdį“⁹¹. Matyt, pokalbyje buvo aptarta ir politinės Lietuvos ateities tema. Taip manyti galima turint galvoje J. Gabrio veiklos specifiką: jo užmegzti kontaktai tuoj pat vienaip ar kitaip įgydavo konkrečias formas. Štai ir po minėto susitikimo J. Paršaitis pasirūpino informacijos „Lietuvos Karalystė“ išspausdinimu Berne „Bund“. 1915 m. rugsėjo 11 d. ją perspausdino Paryžiaus „Le Temps“, rugsėjo 14 d.—Šveicarijoje lenkų leista „Polonia“. Informacija skelbė, kad vokiečiai žada įkurti nepriklausomą Lietuvos Karalystę, kurios sostą užims jauniausias Vilhelmo II sūnus princas Eitelis-Fritzas⁹². Suprantama, savo atsiminimuose aprašydamas šį epizodą J. Gabrys suteikė jam tik propagandinio triuko prasmę (išgarsino Lietuvos vardą) bei reikšmę (sutaupė šimtus dolerių) ir jau jokiū būdu neužsiminė apie vizitus pas G. Rombergą*.

Rugsėjo 2 d. LIB vedėjas dar kartą aplankė G. Rombergą ir paprašė leidimo vykti per Vokietiją į Stokholmą, kur planavo susitikti su M. Yču. Pasiuntinybė kreipėsi į Berlyną, ir rugsėjo 14 d. Užsienio reikalų ministerija sutiko išduoti pasą kelionei

* Štai kaip J. Gabrys pasakoja apie savo sumanymą paleisti Lietuvos Karalystės „anti“: „Apie Lietuvą nebebuvo kalbama nei kaip apie tautą, nei kaip apie valstybę, tačiau kas būtų, jei būtų imta ir numatyta tokios tautos ar tokios valstybės valdymo forma? [...] Juk interesas skatina atsirasti kapitalą, karūna sukelia karaliaus įvaizdį, o jis yra susijęs su valstybės, kurioje šis karalius viešpatauja, sąvoka“ (Vers l'Independance Lithuanienne. Faits, impressions, souvenirs. 1907—1920.—Lausanne, 1920.—P. 78). Čia reikia pabrėžti, kad mus dominantys įvykiai vyko legitimistinėje Europoje. Net netolima XX a. pradžios istorija bylojo, jog praktiškai kurti valstybę pradama nuo karūnos, t. y. nuo monarcho asmens. Ryškiausias tokios praktikos pavyzdys būtų 1913 m. Albanijos precedentas (žr.: Aronson T. Crowns in conflict: The triumph and the tragedy of European Monarchy 1910—1918.—London, 1986.—P. 75—83). 1914 m. pabaigoje—1915 m. pradžioje ir T. G. Masarykas savo valstybės programą pradėjo įgyvendinti sprenddamas Čekijos sosto klausimą. Žr.: Dr. Masaryk T. G. The Making of a State. Memories and Observations. 1914—1918.—New York, 1927.—P. 7—8.

reicho teritorija⁹³. Spalio pradžioje J. Gabrys pasirodė Švedijos sostinėje, tačiau prieš tai dar buvo sustojęs Tilžėje. Anot J. Gabrio, čia jis turėjo „susisiekti su kai kuriais mūsiškiais ir gauti iš jų vertingų naujienų“⁹⁴. Kaip žinoma, Tilžėje veikė nedidelė mažlietuvių veikėjų grupė (M. Ašmys, E. Jagomastas), kartais apsilankydavo V. Gaigalaitis. Tačiau šiame mieste dar tebebuvo įsikūrusios ir Lietuvos karinės valdybos įstaigos. Sprendžiant iš V. Steputaičio 1915 m. lapkričio mėn. raporto Užsienio reikalų ministerijai, su juo, o ne su kuo kitu susitiko LIB veikėjas. V. Steputaitis, lydėjęs J. Gabrį iki Kopenhagos, rekomendavo Vilhelmštrasei pradėti su lietuvių veikėju glaudžiai bendradarbiauti⁹⁵.

Beje, Stokholme pasikartojo Berno istorija. Atvykę iš Petrogrado, M. Yčas ir S. Šilingas galėjo švedų laikraščiuose perskaityti J. Gabrio iniciatyva pasirodžiusias publikacijas. Jose buvo rašoma, kad Lietuva po karo viliasi susilaukti nepriklausomybės, o Lietuvos sienos, sutapdamos su istorinėmis ribomis, sieks Minską, Mogiliovą, Kijevą ir nepriklausoma valstybė turės 15 milijonų gyventojų⁹⁶.

Rusijos lietuvių atstovai užsipuolė LIB vedėją už tikrovės neatitinkančių žinių platinimą, tačiau oficialiai jų nepaneigė. Konfliktą užgesinti padėjo J. Gabrio nuolankumas spalio 8—11 d. Stokholme vykusiuose pasitarimuose, pavadintuose Pirmąja lietuvių konferencija. Paršaitis ne tik sutiko su nuomone, kad apie Lietuvos nepriklausomybę bus kalbama tik tada, kai paaiškės, jog Rusija pralaimėjo karą, bet ir apskritai neprieštaravo pasiūlymui be pakeitimų priimti S. Šilingo surašytus nutarimus⁹⁷. Nutarimuose nėra nieko ypatingo, kad reikėtų juos čia visus pateikti. Pagrindinė mintis tokia: šalpos, propagandos ir politinėje veikloje lietuviai įvairiuose kraštuose turi „nuplėšti nuo savęs visus svetimus rūbus bei skudurus“. Kas čia buvo turima omenyje, pasiaiškinsime kitame skyriuje. Dabar tik pažymėsime, kad atsižvelgiant į tai LIB buvo raginamas ir toliau užkirsti „kelią lenkų unijos monams“⁹⁸. Šiuose žodžiuose gal ir nebūtų nieko keisto: J. Gabrio antilenkiškumas, kurį jis viešai demonstruodavo, nebuvo paslaptis. Pagaliau 1916 m. sausio—kovo mėn. „Pro Lituania“ numeriuose spausdinti straipsniai bylojo, kad J. Gabrys, sąžiningai vykdydamas konferencijos nutarimus, savo linijos neatsisako. O straipsniuose LIB vedėjas griežtai kritikavo 1915 m. spalio pradžioje aštuonių lenkų partijų Vokietijos vyriausybei įteiktą memorandumą, kuriame buvo siūloma prie Lenkijos Karalystės prijungti tris Lietuvos gubernijas⁹⁹.

Bet štai W. Sukiennickis yra suabejojęs, ar J. Gabrys, be atodairos taikęs savo žurnalistinius metodus, šį kartą neblefavo, W. Sukiennickiui kituose šaltiniuose nepavyko aptikti nė men-

kiausios užuominos apie toki lenkų memorandumą¹⁰⁰. Deja, Stenfordo universiteto profesorius nepateko į Rusijos archyvus, kuriuose saugomi caro Rusijos Užsienio bei Vidaus reikalų ministerijų dokumentai. O tarp jų yra išlikusios ne tik minėto memorandumo kopijos vokiečių, prancūzų, rusų kalbomis, bet ir aprašymai, kaip jos čia pateko. Vidaus reikalų ministerija gavo jas iš savo agentūros Dūmoje, o ši — iš M. Yčo, kai jis grįžo iš Stokholmo¹⁰¹. S. Sazonovo žinybai dokumento kopiją atsiuntė V. Svatkovskis, savo ruožtu konfidencialiai gavęs ją Šveicarijoje iš lietuvių. Vietoje komentaro V. Svatkovskis perdavė 1916 m. sausio 3 d. pokalbio su R. Dmowskiu stenogramą: endekų lyderis neatmetė galimybės, kad toks memorandumas buvo įteiktas, nors taip pat siūlė patikrinti, ar vokiečiai, bandydami sukiršinti lenkus su rusais ir taip sustabdyti Pavyslio gubernijų liberalizacijos programos vykdymą, nepakišo lietuviams klastotės. V. Svatkovskis žadėjo tą padaryti¹⁰². Kaip baigėsi tas patikrinimas, nežinoma, tačiau yra pagrindo tvirtinti, kad politinė nuojauta R. Dmowskio nepadavė. 1915 m. spalio mėn. V. Steputaitis galėjo J. Gabriui įduoti memorandumo tekstą, o šis — perduoti jį M. Yčui, vėliau — V. Svatkovskiui, su kuriuo buvo pažįstamas.

Antraip sunku patikėti, kad LIB vedėjas, suklastojęs toki dokumentą, 1915 m. lapkričio mėn. drįso įteikti G. Rombergui laišką-pareiškimą, adresuotą T. Bethmannui-Hollwegui. O jame J. Gabrys kategoriškai stoji prieš memorandumė išdėstytus teiginius ir pranešė, kad jis ką tik dalyvavo žymių Lietuvos visuomenės veikėjų susirinkime, kuris vienu balsu patvirtino tokias išvadas: 1) Lietuvos grįžimas į Rusijos sudėtį būtų nelaimė; 2) Lietuvos įtraukimas į Lenkijos teritoriją, kaip to nori lenkai, nepageidautinas; 3) vienintelė priimtina išeitis yra visiškas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas¹⁰³.

Būtent po šio laiško-pareiškimo J. Gabrys atsidūrė reicho institucijų dėmesio centre. Pažymėtina, kad Užsienio reikalų ministerija, „stumdama“ LIB vedėjo bylą imperijos kanceliarijoje, pabrėžė ne jo antilenkiškumą, bet glaudžius kontaktus su Prancūzija¹⁰⁴. Lapkričio pabaigoje Berlynas davė sutikimą G. Rombergui dirbti su J. Gabriu.

Neformalaus kontrakto sąlygos buvo aptartos 1916 m. sausio 9—11 d. Štutgarte. J. Gabrys sutiko nutraukti antivokišką ir pradėti antirusišką propagandą, leisti vokiečių kalba žurnalą „Litauen“, rašyti straipsnius „Dabarčiai“. Už juos J. Gabriui buvo pažadėta kas mėnesį mokėti po 1000 markių¹⁰⁵.

Nėra abejonių, kad LIB vedėjas jautė, kuo kvepia tokio pobūdžio ryšiai su vokiečiais. Tačiau tik jie vėrė galimybes susisiekti su okupuotu kraštu. Dar lapkričio 8 d. jis nesėkmingai kvietėsi

V. Gaigalaitį atvykti į Lozaną ir aptarti sumanymą Šveicarijoje įkurti Lietuvių nacionalinį komitetą. Bandymai įtikinti G. Rombergą (Užsienio reikalų ministerija), kad A. Smetonos ir keleto kitų lietuvių veikėjų atvykimas į Šveicariją yra tikslingas, buvo taip pat nesėkmingi¹⁰⁶. Tad, kai Vokietijos pasiuntinys Berne pasiūlė susitikti Štutgarte ne su A. Smetona, o su V. Steputaičiu, J. Gabrys ilgai nedvejojo. Kuo baigėsi šis susitikimas, jau žinome. Tačiau manytume, kad Štutgarte J. Gabrys buvo supažindintas ir su tuo, kokios politinės nuotaikos vyravo Lietuvoje. Neatmestina nuomonė, kad V. Steputaitis galėjo atsivežti ir mus dominančių LDK atkūrimo postulatų bei Konstitucijos tekstus. Dar sausio 8 d. V. Steputaitis buvo Kaune ir susitiko su A. Dambrausku. Tiesa, šio dienoraštyje užfiksuota tik viena pokalbio detalė: V. Steputaitis informavo, kad padėjo lietuviams Vilniuje¹⁰⁷. Daug išraiškingesnis būtų A. Dambrausko palinkėjimas J. Gabriui. Jį vasario 24 d. laiške LIB vedėjui pacitavo M. Ašmys: „Dar geriau Jums bus veikti po to, kai galėjote susitikti su p. Steputaičiu.“¹⁰⁸

Bet galima spėti, kad būta ir kito kauniečių atsišaukimo kelio į Europą. Antroji versija gal net padėtų išsiaiškinti, kodėl istoriografijoje neabejojama kunigo J. Purickio indėliu šioje akcijoje.

Pačioje 1916 m. pradžioje išties į Kauną buvo iš užsienio atvykęs lietuvių kunigas. Tik ne J. Purickis, kaip 1933 m. prisiminė sausio 6 d. atsišaukimo rengėjai A. Dambrauskas, S. Banaitis, J. Kriauciūnas, bet J. Žilius¹⁰⁹. Beje, tai buvo antras jo vizitas į Oberostą (pirmą kartą lankėsi 1915 m. lapkričio mėn.¹¹⁰). Atvyko J. Žilius iš Berlyno. Išvyko taip pat Berlyno kryptimi. O vasario 6 d. jis jau pasirodė Šveicarijoje¹¹¹. Tokios niekieno netrukdomos kelionės, juolab į Oberostą, į kurią negalėdavo patekti net Reichstago deputatai, vargu ar buvo įmanomos be įtakingų asmenų sankcijos. O ir iš J. Žiliaus kalbų vasario 12—14 d. Fribūre įvykusioje lietuvių konferencijoje, vasario 15 ir 18 d. Generalinio komiteto karo aukoms Lietuvoje šelpti valdybos posėdžiuose galima suprasti, kad lietuvių kunigas turėjo Berlyne pakankamai gerus ryšius. Pavyzdžiui, komiteto valdybai jis žadėjo organizuoti netrukdomą surinktų lėšų persuntimą į Kauną arba Vilnių¹¹². Konferencijoje sakėsi galįs leisti Berlyne prolietuvišką laikraštį¹¹³. Kaip žinoma, panašaus pobūdžio periodinius leidinius Berlyne, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos globojami, leido ukrainiečiai ir lenkai¹¹⁴. Vadinas, nesunku numanyti, kur vedė J. Žiliaus ryšiai. Galimas daiktas, kunigas, jais pasinaudojęs, atvežė į Šveicariją ir kauniečių atsišaukimą. Kai Šveicarijos spauda paskelbė žinią apie LDK atkūrimą, o paskui išspausdino minėtos Fribūro konferencijos nutarimus, datuotus kovo 1—5 d., ir nurodė vyks-

mo vietą — Berną, atidus skaitytojas būtų pastebėjęs tų faktų sąryšį.

Nutarimai bylojo, kad lietuviai svarstė istorinės Lietuvos—Lenkijos unijos klausimą ir nusprendė laikyti šią uniją nustojusia faktiškos ir juridinės galios dar XVIII a. pabaigoje, kai žlugo abi valstybės. Atsižvelgdami į šią aplinkybę, lietuviai palinkėjo lenkams išsikovoti nepriklausomybę ir paskelbėimą Lietuvos likimą į savo rankas bei taikos konferencijoje reikalauti grąžinti visišką laisvę ir nepriklausomybę¹¹⁵.

Šiuo atžvilgiu būtų įdomus dar vienas dalykas. Konferencijoje svarstant, skelbti ar neskelbti nutarimus, J. Žilius nedviprasmiškai užsiminė, kad vokiečiai ypač paisyti užsienio lietuvių balso, pareiškto spaudoje¹¹⁶. Tačiau praktika parodė, jog daugiausia dėmesio nutarimams ir konferencijai skyrė ne vokiečiai, o rusai.

V. Svatkovskis, pridėjęs savo komentarus, nusiuntė nutarimų tekstus į Petrogradą. Sprendžiant iš komentarų, Rusijos užsienio reikalų ministerijos informatorių jaudino ne nepriklausomybės Lietuvai reikalavimas, bet faktas, kad konferencijoje dalyvavo ir Lietuvos dvarininkai, Fribūro komiteto nariai. Jis niekaip negalėjo suprasti, kodėl polonizuota dvarininkija pritarė Lietuvos atskirumo nuo Lenkijos idėjai. V. Svatkovskis savo komentarus grindė informacija, gauta iš neįvardytų lietuviškų šaltinių¹¹⁷. Todėl, deja, negalime pasakyti, kas konkrečiai įbruko V. Svatkovskiui dezinformaciją — nė vienas iš dvarininkų, Generalinio komiteto karo aukoms Lietuvoje šelpti narių, lietuvių konferencijoje Fribūre (Berne) nedalyvavo*.

* * *

Trumpai reziumuojant visų pirma derėtų pabrėžti, kad tik nuodugnesnė 1915 m. pabaigos—1916 m. pradžios įvykių analizė leidžia suprasti, kodėl, nepaisant komplikuotos ir iš pirmo žvilgsnio nepalankios situacijos, lietuvių politinė programa buvo toliau brandinama. Geopolitinės permainos atvėrė duris naujoms lietuvių grupuočių iniciatyvoms, leido garsiai prašnekti apie tai, kas iki

---

* 1916 m. vasario 12—14 d. Fribūre įvykusioje lietuvių konferencijoje dalyvavo kun. V. Daumantas-Dzimidavičius, J. Gabrys, kun. J. Purickis, kun. A. Steponaitis, S. Šalkauskis, J. Tumėnas, kun. A. Viskantas, kun. J. Žilius. Nustatyta iš: *Čepėnas P.* Naujųjų laikų Lietuvos istorija.— Chicago, 1986.— T. 2.— P. 427; *Steponaitis A.* Atsiminimai. 1914—1919.— K., 1940.— P. 50; Protokoly mów S. Szałkowskiego na dwóch posiedzaniach Zarządu Komitetu Generalnego nie-sienia pomocy ofiarom wojny w Litwie // VUMB RS.— F. 140.— S. v. 79.— Atskiri nenumeruoti lapai.

tol daugiau buvo tik neišsakomų apmąstymų objektas. Antra vertus, reikia pažymėti, kad dėl konkrečios vokiečių politikos lietuvių veikla, sumanymai įgyvendinti valstybingumą ėmė darytis mažiau savarankiški.

ŠALIN NUO RUSIJOS

Ką reiškė lietuvių politikai posūkis į Vokietiją? 1916 m. balandžio mėn. tikriausiai nedaugelis lietuvių veikėjų galėjo aiškiai atsakyti į šį klausimą. 1916 m. liepos mėn. atsakymas, galima sakyti, buvo suformuluotas.

1916 m. pavasarį bent jau Vilniaus „Inteligentų būryje“ su Rusija sieti ateities perspektyvų nebandė nei radikalai, nei konservatoriai. 1914—1915 m. dominavusi politinė linija su jos Lietuvos valstybingumo Rusijoje idėja nebeturėjo pagrindo, o naująją su nepriklausomybės postulatu dar reikėjo pagrįsti.

Balandžio 24 d. J. Šaulys, A. Smetona, J. Basanavičius, P. Klimas ir P. Dogelis pripažino, kad kombinacija su Vokietijos vadovaujama „Vidurio Europos“ sistema yra perspektyvi, nes tuomet lietuviai galės atsiplėšti nuo Rusijos. Tačiau iš vokiečių pareikalauta politinio Lietuvos savarankiškumo garantijų: demokratiška Lietuva 1905 m. Vilniaus Seimo platforma, apsisprendimo teisė kultūriniam bei tautiniam gyvenimui ir pasirenkant politinę-valstybinę formą, išėjimas į jūrą ir sostinė Vilnius¹.

Garantijų vokiečiai nedavė, jie paprašė aiškiau suformuluoti politinę programą, o prieš tai dar pasiūlė pasirašyti Rusijos Pavergtų tautų lygos kreipimąsi į JAV prezidentą W. Wilsoną (kreipimėsi išvardijamos Rusijos skriaudos suomių, baltų, lietuvių, gudų, lenkų, ukrainiečių, gruzinų tautoms ir reikalaujama gelbėti nuo visiško išnaikinimo).

Lietuviai, nors ir nesulaukė pageidaujamų įsipareigojimų, nutarė pasirašyti kreipimąsi bei parengti naują deklaraciją². Formaliai žiūrint, ir jie vokiečiams nesiangažavo. Juolab kad birželio 10 d. vyriausiajam Rytų karo vadui įteiktame memorandume buvo drąsiai apeliuota į nepriklausomybę³. Tačiau praktiškai lietuvių politinė linija vis dėlto atsідūrė Vokietijos strateginės politikos fartyje.

Vokiečiai nieko nelaidavo, bet atvėrė galimybę pasirodyti pasauliui ir, be to, atkakliai pageidavo išvysti lietuvių etnopolitinę programą. Lietuviai parodytą dėmesį suprato kaip ženklą pradėti neoficialius, „diplomatinius“ kontaktus su įvairaus rango vokiečių